

Die 'Vogelgespräche' Gülşehrîs und die Anfänge der türkischen Literatur, Aziz Merhan, Pontus Verlag, Göttingen 2003, 479 s.

Gülşehrî'nin *Manıku't-tayr*'ı basılı olarak 2003'e kadar yayımlanmamıştı. M. Cunbur'un 1952'deki çalışması iyi bilinse de yayımlanmamış olmasından dolayı herkesçe ulaşılabilir bir kaynak değildi. A. Merhan'ın çalışmasıyla ilk kez Eski Osmanlıca *Manıku't-tayr* kütüphane raflarında yerini almış oldu.

Çalışmanın başlangıcında İslam tasavvufunun ortaya çıkışı, kısa tarihi, kavramlar ve terimler (der Sufismus: 9-13); tasavvufî kardeşlik (mystische Bruderschaften: 14-22); tasavvufun kaynakları, kaynak kitaplar; Türk dervişliğinin merkezi olarak Kırşehir (özellikle 13.-14. yüzyıllar) kısaca ele alınır. İzleyen satırlarda Gülşehrî, eserleri, *Manıku't-tayr* yazmaları, yazma nüshalar üzerine yapılan çalışmalar, metin içerisindeki konuların sıralanışı (45-91. sayfalar) yer alır. Bu bölümü Alman alfabesine göre konular ve motifler dizini izler: Ebū Cehl, Muhammed'in muhalifi, Ebū Leheb, Ebū Tâlib ve ötesi (91-100. sayfalar).

İzleyen bölümde Gülşehrî'nin *Manıku't-tayr*'ının dayandığı kaynaklara, Attâr'ın *Manıku't-tayr*'ına, nüshalar arasındaki farklılara, Attâr'ın eseri ile olan farklılara değinilir. Örneğin Attâr'da 10 kuş türü varken Gülşehrî'de bu sayı sekizdir: 1. *Bülbül*, 2. *Ṭūṭī*, 3. *Ṭavūs*, 4. *Hümā*, 5. *Baṭṭ*, 6. *Şehbāz*, 7. *kabk* ~ *keklik* ve 8. *Büm* ~ *Baykuş*.

Bu bölümün sonunda metinde yer alan anlatılar (22 adet) ile deyimlere yer verilir:

aşlını gişi unutmak hayf ola “aşlını saklayan (~ inkar eden) haram-zâdedir”

nefsine uyan gişi âdem degül “nefsine uyan şeytana uyar / nefisne uyan, insan değildir”

Metnin mesnevî türünde yazıldığı, kimi yazım eksiklikleri ele alındıktan sonra Gülşehrî'nin eserinin dilbilgisi yönünden değerlendirilmesine yer verilir (117-147. sayfalar). Metinde kimi küçük ayrılıklarla birlikte

Türkiye'deki yazıçevrimi sistemi izlenmiştir. 150-314. sayfalar arasında 3202 beyitlik metin, 315-470. sayfalar arasında da sözlük (Wortindex) bölümü yer alır.

Sözlük bölümünü incelediğimizde kimisi eskicil, kimisi Osmanlı metinlerine özgü çok sayıda sözcükle karşılaşırız: *arısuz* “kirli”, *arğun arğun* “yavaş yavaş”, *bardağ* “testi”, *bıķayǵu* ~ *bıķayu* “kaygısız, dertsiz”, *bireǵü* “birisi”, *boǵday* “buǵday”, *buş-* “kızgın olmak, hiddetlenmek”, *büyit-* “büyütmek”, *çāvuş* “saray muhafızı”, *çörek* “çörek”, *çöz-* “çözmek”, *dap-* “bulmak”, *dep-* “tepmek”, *depe* “tepe”, *deri* “toplanmış para”, *dilkü* “tilki”, *ditre-* “titremek”, *dudağ* “dudak”, *dübdüz* “dümdüz”, *düked-* “tüketmek” (*dükedüben* 723), *düken-* “tükenmek”, *dürlü* “türlü, çeşitli”, *dütün* “tütün, duman”, *eymen-* “korkmak, çekinmek”, *geç* “geç, erken değil”, *geleci* “söz; konuşma”, *gerdek* “gerdek”, *gây-* “giymek”, *geyesi* “giysi”, *göyin-* “yanmak, acı çekmek, aşk (acısı) ile yanmak”, *ıduğ* (*sultānsuz iduğın* 43; *yakın iduğını* 141), *kiçi* “küçük”, *maña* “bana”, *ög* “anlayış”, *öñdin* “ön, önce”, *kalǵı-* “sıçramak”, *ķayǵu* ~ *ķayu* “kaygı, der”, *ķıran* “kıyı, kenar”, *ķırǵıl* “yaşlı, kır saçlı”, *sekizincilik* “seki-zincilik”, *sin* “mezar, kabir”, *sinle* “mezarlık”, *sözde*, *süñü* “süngü”, *süñük* “kemik”, *şeş-* “çözmek”, *şol* “şu”, *şu* “şu”, *tañlan-* “şaşmak, şaşırmak”, *usan-* “keyfi kaçmak, bıkmak”, *uyar-* “uyandırmak”, *uşad-* “ufalamak, parçalamak”.

Şu sözcüklerin ünlüsü kimi çalışmalarda dar-yuvarlak *u* ile okunmuştu, burada doğru olarak *o* ile okunur: *oyan-* “uyanmak”, *osan-* “usanmak”, *oş* “şu”. Öte yandan *u* ile okunan, gerçekte *o*’lu okunması gereken sözcükler de vardır: *usan-* “keyfi kaçmak, bıkmak”, *uyar-* “uyandırmak”. Özellikle *osan-* ve *usan-* birleştirilmeli, tek şekil olmalı. *oyan-* ve *uyar-* aynı kökten olduğu için bu iki fiilin ünlüleri de birleştirilmeli, *uyar-* fiili de *oyar-* okunmalıdır, krş. M. Ölmez, “Eski Uygurca *odug sak* İkilemesi Üzerine”, *TDA* 8, 1998: 35-47.

arkun arkun Eski Uygurca *akrun akrun* (< *akuru+n*) ikilemesinin Eski Osmanlıcada aldığı şekildir; günümüzde Kazakçada yaygın olarak kullanılır (bak. Clauson 89b-90a).

Hece başındaki *g*’nin aynı sözcükte hem korunduğu hem de düştüğü ikili şekiller vardır: *bıķayǵu* ~ *bıķayu*, *ķayǵu* ~ *ķayu*.

boğday sözü *o* ile değil *u* ile olmalı, *o* ile okunmasını gerektirecek bir imla ya da gerekçe yoktur. Bunun tersi olarak *büyit-* fiili *ö* ile *böyit-* olmalı. *dudağ* da yine *o* ile *dodağ* olmalı. *u*'lu biçim daha yeni olmalı, Eski Osmanlıca metinler *o/u*, *ö/ü* konusunda *dudağ* değil de *dodağ* kullanımına sahip Azerî Türkçesi ile örtüşürler. Metinde *maña* şeklinin de görülmesi, 1450 yıllarına değin çoğu metinde olduğu gibi bu metnin Azerî sahasından fazla uzak olmadığını gösterir.

Türkçe *çāvūş* sözünün ünlüsü niçin uzun yazılmış, açıklama gerektirir. Eğer *çavuş* unvanını *ā* ile *çāvūş* okumanın bir gerekçesi varsa bunun ya dizinde ya da girişte belirtilmesi gerekirdi.

Oğuzcaya özgü *çöz-* varken Orta Asya Türk dillerine özgü *şey-* de görülür.

Bugün ve Klasik Osmanlıca metinlerin bir kısmında *t-* ile görülen kimi sözcükler burada *d-* iledir: *dap-*, *dep-*, *depe*, *dilkü*, *ditre-*, *dürlü*, *düken-*, *dütün*. Dizinde yer alan *düked-* ve benzeri şekiller *düket-* olmalı. *-d-*'nin sebebi, ünlüyle başlayan bir ek almasıdır (*dükedüben*).

deri “toplanmış para” sözü *dér-* “toplamak, derlemek” eyleminden geldiğine göre *é* ile *déri* şeklinde transkripsiyonlanmalı. *geç* “geç, erken değil” sözü de *é* ile *gêç* olmalı. *gerdek* “gerdek” sözü ise tersine, *e* ile *gerdek* olmalı. *gêy-* fiili *é* ile yazılırken *geyesi*'nin *e* olması ikiliktir, *geyesi* de *é* ile *g é yesi* olmalı.

eymen-, *ög*, *kiçi*, *kalğı-*, *kırğıl*, *öñdin*, *sin*, *sinle*, *tañlan-*, *uşad-* gibi sözcükler bugün artık yazı dilinde tamamen unutulmuş, eskicil şekillerdir. *kalğı-* fiilin yalın şekli olamaz, iki kez (2488, 2509) geçen fiil her zaman *kalğır* şeklinde görülür, fiilin yalın biçiminin *kalık-/ kalk-* olması beklenir. Geniş ünlüyle başlayan bir ek (zaman eki gelince) ötümlüşme ortaya çıkar. Ancak Eski Osmanlıcada artık fiilin bu şekilde, olarak yaygınlaştığı anlaşılıyor, bak. Tarama Sözlüğü, IV, K-N, Ankara 19692188-2191'deki örnekler.

göyin- fiilinin mecazî anlamı ile gerçek anlamı sözlükte ayrılmalı, “üzülmek” anlamı ile gerçek anlamda “yanmak” anlamı ayırt edilmeli. Eğer yalnızca “üzülmek” anlamı varsa bu da işaret edilmelidir.

ıduğ tek başına madde başı olamaz, bir evvelki art ünlülü sözcüğe bağlı olarak *idük* (*i-dük*) sözününün uyuma girmiş şeklidir (elbette ya-

zarca da bilinen bu durum *idük*'e yapılan gönderme ile gösterilmiştir). Asıl önemli olan, *ıduğ* bağımsız bir biçim olmayıp bağımlı bir biçimdir, yani tek başına görülmez.

sözde sözü için genellikle “gözde (Farsça *guzīde*) sözüne benzetilerek ortaya çıkmıştır” açıklaması yaygındır. Ancak *sözde*'nin burada *Mantıku't-ṭayr* gibi eski bir kaynaktan ortaya çıkması bu görüşü bir kez daha düşünmemizi gerektirir.

sekizincilik sözünün art ünlülü ek alması dikkat çekicidir.

bardah, *biregü* sözleri de bugün yaygın olarak kullanılan sözcüklerin ne kadar eski olduğuna güzel bir örnektir. *birey* bugün yeniden kazandırılmış bir sözcük de olsa Türkçenin en eski söz hazinesinden bir parçası olup buradaki *biregü*'ye dayanmaktadır. Dolayısıyla “öztürkçecilik” akımıyla 1932 sonrası Türkçeye yeniden kazandırılmış da olsa Türkçe bir sözcüktür. Ayrıca Türkçenin tarihsel ses gelişimine de uygun olarak kazandırılmıştır, Eski Türkçe $\pm AgU$ ses grubunun Türkçede genelde $\pm Ay$ oluşu için krş. ET *küdegü* > Tü. *güvey* / *güveyi*, ET (DLT) *bilegü* > Tü. *biley* vb. Türkçenin etimolojik sözlüğüne başlayan ve sağlığında bu çalışmasının ilk cildini yayımlayan müteveffa Andreas Tietze 1930'lardan sonra özleştirmecilikle Türkçeye giren kelimeler için “bu kelimelerin türetim yollarını bilmediğimiz için sözlüğe onları almadım, bu kelimeleri o dönem kullanıma sokanlar açıklamalı” şeklinde bir sohbetimiz esnasında konuya değinmiş, sözlüğünün girilinde de benzer ifadeye yer vermişti (*Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı*, I (A-E): İstanbul-Wien 2002). *Mantıku't-ṭayr*'daki ve benzer eserlerdeki örneklerle bakarak *birey*'in Türkçe etimolojik sözlüklere alınması gerektiği düşüncesindeyim.

Ayrıntılı giriş ve inceleme bölümüyle elimizdeki çalışma *Mantıku't-ṭayr*'ı anlamamız için yararlı bir kaynaktır.

Dileğim, çalışmanın Türkçesinin metnin tıpkıbasımı ile beraber yukarıda işaret ettiğim noktaların da göz önüne alınarak yakın zamanda yayımlanmasıdır.

Mehmet Ölmez
(İstanbul)